



„Wychowanie w Rodzinie” t. XVI (2/2017)

nadesłany: 20.09.2016 r. – przyjęty: 16.05.2017 r.

**Małgorzata DUBIS\*, Marian Zdzisław STEPULAK\*\***

## **Specyfika zmian rodziny jako systemu naturalnego na przełomie XX i XXI wieku**

The specificity of changes in the family as the natural system  
at the turn of the century

### **Streszczenie**

Przedmiotem artykułu jest podjęcie naukowej refleksji nad specyfiką małżeństwa i rodziny jako systemu naturalnego na przełomie XX i XXI wieku. System rodzinny można rozpatrywać w różnych aspektach. Stąd też mówimy o ujęciu socjobiologicznym, psychodynamicznym, uczenia się, ujęcia kontekstualnego oraz o podejściu systemowym. Rodzina, jako naturalny system, posiada swoje właściwości, które jednocześnie stanowią fundamentalne kryteria do jego analizy i opisu. Wśród tych właściwości można wymienić, m.in. takie jak: zasada równowagi sił, tożsamość, zdolność do adaptacji, kształtowanie ról, hierarchiczna organizacja, własności sterownicze, właściwości sztywne, spistość systemu, organizacja, mechanizacja, centralizacja, dominacja, ekwifinalność, dynamiczność, zmienność, ewoluowanie. Ostatnia część artykułu poświęcona jest istotnym elementom związanych z analizą przemian systemu rodzinnego na przełomie XX i XXI wieku.

**Słowa kluczowe:** małżeństwo, rodzina, system, właściwości systemu rodzinnego, przemiany rodziny.

---

\* e-mail: maldu@wp.pl

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Wydział Pedagogiki i Psychologii, ul. Projektowa 4, 20-209 Lublin, Polska.

\*\* e-mail: Marian.Stepulak@wsei.lublin.pl

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Wydział Pedagogiki i Psychologii, ul. Projektowa 4, 20-209 Lublin, Polska.

**Abstract**

The article is to take a scientific reflection on the specific nature of marriage and the family as a natural system at the turn of the twentieth and twenty-first centuries. The family can be seen in various aspects. Hence, we are talking about terms sociobiological naturalism, psychodynamic, learning, contextual approach and the approach system. The family as a natural system has its own characteristics, which together are the fundamental criteria for its analysis and description. These properties may include such as the principle of balance of power, identity, adaptability, shaping roles, hierarchical organization, ownership control, the properties of a rigid, cohesive system, organization, mechanization, centralization, domination, dynamism, variability, evolution. The last part of the article is devoted to the important elements related to the analysis of the transformation of the family system at the turn of the century.

**Keywords:** marriage, family, system, characteristics of the family system, the transformation of the family.

**Wprowadzenie**

Rodzina, rozumiana jako system naturalny, charakteryzuje się ogromną dynamiką funkcjonowania. Na tę dynamikę wpływają między innymi zmiany społeczne, polityczne, ekonomiczne i gospodarcze, które dokonały się na przełomie XX i XXI wieku. W tym okresie można zaobserwować szereg przeobrażeń, wchodzących w łańcuch transmisji międzypokoleniowej. Należy przy tym wyróżnić kilka podstawowych podejść, związanych z tą problematyką: ujęcie socjologiczne, psychodynamiczne, teorii uczenia się oraz ujęcie kontekstualne i systemowe. W niniejszym artykule szczególna uwaga będzie zwrócona na podejście systemowe. System rodzinny jest specyficznym układem elementów, który posiada następujące właściwości: zasada równowagi sił, tożsamość i zdolność do adaptacji, zdolność do kształtowania ról, właściwości sterownicze, spistość, organizacja, progresywna segregacja, centralizacja, dominacja, ekwifinalność, zasada allometrii zjawisk metabolicznych, morfogenetycznych i wzrostu systemu, dynamiczność. W ostatniej części artykułu zawarte będą najbardziej istotne elementy przemian systemu rodzinnego na przełomie XX i XXI wieku.

**Rodzina jako naturalny system**

Dynamika zmian w rodzinie rozumiana jest w kontekście pojęcia transmisji międzypokoleniowej, które znane jest we współczesnej pedagogice i psychologii. Można by zatem wyróżnić następujące podejścia:

- **Ujęcie socjobiologiczne.** Transmisja międzypokoleniowa w tym przypadku traktowana jest jako fundamentalny mechanizm adaptacyjny. Rodzice postrzegają fakt, iż przez podobieństwo ich własne dziecko stanie się w przyszłości naturalnym spadkobiercą. Wiele badań potwierdza tezę, iż „[...] rodzice okazują większą czułość dzieciom, które rozpoznają jako podobne do siebie, zarówno w wieku niemowlęcym, jak i dorosłym”<sup>1</sup>. Istnieje wiele przykładów na to, iż wyklucza się kogoś, nawet z najbliższej rodziny, ze względu na jego odmienny wygląd bądź też cechy charakterologiczne czy temperamentalne.

„Podejście to legitymizuje i leży u podstaw tzw. prawa krwi, które mówi, że dziedziczy się w sposób biologiczny nie tylko materiał genetyczny, ale i cechy, takie jak: temperament, mądrość czy odpowiedzialność, a także przywileje, status społeczno-ekonomiczny (np. koronę, przynależność, majątek). W ujęciu tym transmisja międzypokoleniowa jest przede wszystkim mechanizmem więziotwórczym w rodzinie”<sup>2</sup>.

- **Ujęcie psychodynamiczne.** Zgodnie z teorią Zygmunta Freuda źródła podobieństw wewnątrzrodzinnych doszukuje się w takich mechanizmach, jak: identyfikacja, introjeksja, idealizacja oraz symbolizacja. Ważnym podłożem tych mechanizmów jest tzw. lęk kastracyjny. Lęk ten powstaje w sytuacji rywalizacji z rodzicem tej samej płci o względy drugiego rodzica. Dziecko, radząc sobie, w efekcie przejmuje zachowania rodzica tej samej płci i w ten sposób wyraźnie obniża swój poziom lęku. Przywiązuje się przy tym do osoby, którą starannie naśladuje. Osoba naśladowana staje się dla dziecka żywym ideałem i wzorem, w kontekście identyfikacji płciowej i rolą społeczną.

„Mechanizm symbolizacji służy inkluzji na poziomie wyobraźni, lub inkorporacji na poziomie realnym zachowań, postaw, emocji czy pragnień. Zatem transmitowane treści mogą funkcjonować w trzech postaciach: na poziomie: inkorporacji, inkluzji lub symbolizacji”<sup>3</sup>.

- **Ujęcie teorii społecznego uczenia się.** Podobieństwo wewnątrzrodzinne jest efektem uczenia się opartego na obserwacji i naśladowaniu rodziców, którzy są perfekcyjnymi modelami. Mają oni bowiem

<sup>1</sup> D. Buss, *Psychologia ewolucyjna. Jak wytłumaczyć społeczne zachowania człowieka?*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001; K. Lorenz, *I tak człowiek trafił na psa*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976; I. Eibil-Eibesfeld, *Miłość i nienawiść*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1987, [cyt. za:] M. Farnicka, H. Liberska, *Transmisja międzypokoleniowa – procesy zachodzące na styku pokoleń*, [w:] I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 192.

<sup>2</sup> M. Farnicka, H. Liberska, *Transmisja międzypokoleniowa...*, dz. cyt., s. 192.

<sup>3</sup> Tamże, s. 192–193.

siłę, władzę, są atrakcyjni i bliscy. Poprzez tego rodzaju zachowanie tłumaczy się na przykład akceptację przemocy rodzinnej, społeczne dziedziczenie biedy, bezrobocia a nawet przyjmowanie roli sprawcy lub ofiary.

„Krytycy teorii społecznego uczenia się twierdzą, że nie ma wystarczających dowodów wyjaśniających dziedziczenie społeczne tylko procesami uczenia się. Mimo to koncepcja ta przez lata była teorią najczęściej stosowaną do wyjaśniania zjawisk dziedziczenia społecznego, takich jak np. przemoc domowa czy sposoby funkcjonowania w rolach społecznych i rodzinnych”<sup>4</sup>.

— **Ujęcie kontekstualne i systemowe.** W ujęciu tym zwraca się szczególną uwagę na fakt rozwoju człowieka i jego dynamiki zmian dzięki rozmaitym interakcjom z szeroko rozumianym środowiskiem, zawsze w konkretnym kontekście. W odniesieniu do transmisji międzypokoleniowej w rodzinie, w systemie rodzinnym dochodzi do przekazywania doświadczenia między pokoleniami. Jest to przekaz w postaci: wiedzy, gotowych wzorów zachowań, ale również wartości systemu oczekiwań i lęków<sup>5</sup>.

Systemowe ujęcie rodziny oznacza, iż rodzina nie jest tylko zwykłą sumą niezależnych od siebie elementów, lecz spójnym zespołem współdziałających ludzi, pozostających ze sobą w nieustannej interakcji.

„Zaburzenie jednego z członków rodziny, jest wyrazem zaburzenia całego systemu. Patologia nie jest przypisywana procesom intrapsychicznym jednostek, lecz całemu systemowi – jego strukturze lub relacjom, w jakie wchodzi członkowie rodziny”<sup>6</sup>.

Termin „system” pochodzi od greckiego *τόσυστημα*, które oznacza ‘złożoną rzecz’, złączenie, połączenie, całość<sup>7</sup>. W aspekcie rozumienia słownikowego pojęcie system oznacza „[...] zestawienie, całościowy i uporządkowany układ, zbiór przedmiotów, zasad, twierdzeń, reguł postępowania”<sup>8</sup>.

Polski psycholog Tadeusz Tomaszewski systemem nazywa „[...] zbiór elementów, powiązanych między sobą w taki sposób, że stanowią one całość zdolną do funkcjonowania w określony sposób”<sup>9</sup>. Dość zwięzłą i prostą definicję

<sup>4</sup> Tamże, s. 193–194.

<sup>5</sup> Tamże, s. 194.

<sup>6</sup> M. Ryś, *Systemowe ujęcie rodziny*, [w:] E. Ozorowski (red.), *Słownik małżeństwa i rodziny*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej. Fundacja Pomoc Rodzinie, Warszawa – Łomianki 1999, s. 434.

<sup>7</sup> M. Lubański, *Informacja – system*, [w:] M. Heller, M. Lubański, S.W. Ślaga (red.), *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej. Fundacja Pomoc Rodzinie, Warszawa 1982, s. 15.

<sup>8</sup> W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1983, s. 410.

<sup>9</sup> T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1977, s. 15.

systemu podaje Ludwik von Bertalanffy. Określa on bowiem system jako skomplikowany układ strukturalny, złożony ze wzajemnie powiązanych jednostek składowych<sup>10</sup>. Bertalanffy, jako biolog, mówił o systemach biologicznych, naturalnych. Właśnie rodzina jest naturalnym systemem, na który składa się specyficzny układ więzi wewnętrznych, zachodzących pomiędzy małżonkami, rodzicami oraz między rodzeństwem, a także bliższymi i dalszymi członkami systemu rodzinnego<sup>11</sup>. System zatem to zespół różnych elementów wzajemnie ze sobą powiązanych oraz na siebie oddziałujących, stanowiący całość pod pewnym względem<sup>12</sup>.

Termin system ma również swoje zastosowanie w wielu innych obszarach wiedzy. Stosowany jest bowiem na gruncie ewolucjonizmu, funkcjonalizmu, organicyzmu i strukturalizmu. Należy dodać, iż współczesna socjologia pojęcie system odnosi głównie do systemów społecznych, wyróżniając przy tym osobną kategorię: systemy kulturowe, będące z kolei podstawą większości makrosocjologicznych teorii społeczeństwa<sup>13</sup>.

Należy dodać, iż rodzina, jako system naturalny, jest grupą, której nie można w jakikolwiek sposób zastąpić. Jest ona systemem względnie otwartym, względnie izolowanym i bardzo dynamicznym. Można już o tym mówić nawet na poziomie życia organicznego, kiedy to system utrzymuje się przy życiu mimo ciągłej wymiany swoich składników.

„Zjawiska takie można spotkać na wszystkich poziomach organizacji biologicznej. W komórce ma miejsce ciągła utrata i równocześnie powstawanie nowych składników budulcowych, poprzez co zachowuje ona tożsamość. Najnowsze badania przy użyciu atomów znaczonych pokazały, że ta wymiana zachodzi w niesłychanie szybkim tempie. W organizmach wielokomórkowych jedne komórki giną, a inne, nowe, je zastępują. Tak więc każdy system organiczny wydaje się być stacjonarnym jedynie z pewnej perspektywy. To, co wydaje się trwale na danym poziomie organizacji zachowuje swoją tożsamość dzięki ciągłej zmianie, budowaniu i niszczeniu systemów niższego rzędu: składników chemicznych w komórce, komórek w organizmie wielokomórkowym, jednostek w systemach ekologicznych”<sup>14</sup>.

<sup>10</sup> L. von Bertalanffy, *Robots, Men and Minds*, Harper, New York 1967, s. 69; Tenże, *Perspectives on General Systems Theory: Scientific-Philosophical Studies*, George Braziller, New York 1975; Tenże, *Ogólna teoria systemów*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1984; M.Z. Stepulak, *Podejście systemowe we współczesnej psychologii polskiej*, RW KUL, Lublin 1995.

<sup>11</sup> B. Sidor, *Psychospołeczne aspekty funkcjonowania młodzieży mającej rodzeństwo z niepełnosprawnością umysłową*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2005, s. 15.

<sup>12</sup> M.Z. Stepulak, *Podejście systemowe...*, dz. cyt., s. 28.

<sup>13</sup> K. Świąś, *System. Aspekt społeczny*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s. 1379.

<sup>14</sup> W.N. Sadowski, *Ogólna teoria systemów jako metateoria*, „Prakseologia” 1973, nr 2, s. 90–115, [cyt. za:] M.Z. Stepulak, *Relacyjny wymiar rozwoju osobowego w systemie rodzinnym*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2010, s. 233–234.

Rodzina jest przede wszystkim systemem naturalnym o charakterze społecznym, jednakże pozostaje nadal systemem względnie otwartym i bardzo dynamicznym.

Pojęcie systemu społecznego wprowadził w połowie XX wieku do swojej teorii socjologicznej Talcott Parsons.

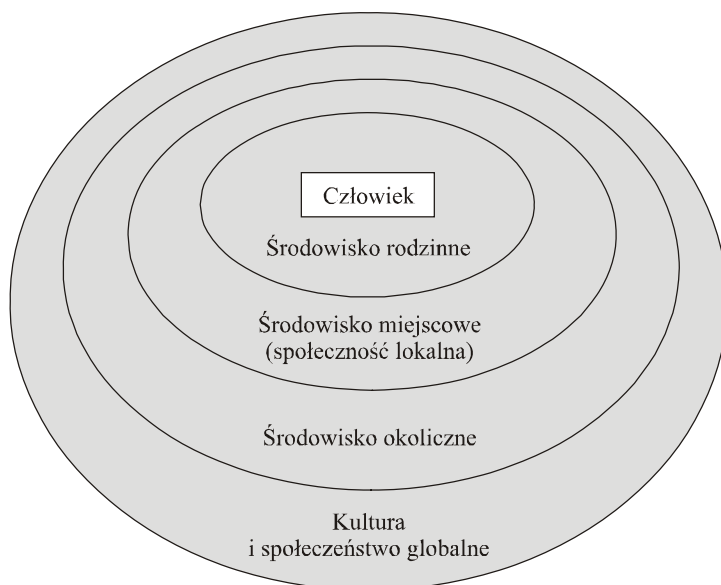
„Systemem określa się jako pewną wydzieloną całość. Całość ta posiada określoną strukturę, czyli budowę. Strukturę z kolei tworzą różne elementy powiązane ze sobą. To powiązanie ze sobą elementów w charakterystyczny dla siebie sposób stanowi istotę systemu. Jeśli elementy nie są ze sobą jakoś połączone, a więc jeśli nie tworzą pewnej struktury, wówczas takiego układu nie można nazwać systemem. Same elementy nie tworzą jeszcze systemu. [...] W systemie występują wzajemne oddziaływania na siebie poszczególnych elementów. [...] Zmiana w jakimś jednym elemencie systemu wywołuje zmianę w całym układzie elementów i odwrotnie. Siła połączeń natomiast między elementami decyduje o trwałości i stabilności systemu. Im te powiązania są słabsze, tym bardziej system narażony jest na rozpad i łatwiej będzie ulegał dezorganizacji. System nie istnieje w próżni. Każdy system jest częścią innego, szerszego systemu. Cały świat składa się z systemów pozostających ze sobą w interakcji. Są one uporządkowane i różnią się między sobą wielkością pełnionych funkcji oraz złożonością swojej struktury począwszy od komórki do makrokosmosu”<sup>15</sup>.

Biorąc pod uwagę powyższy kontekst bardzo interesująca wydaje się koncepcja kręgów środowiskowych Józefa Pietera. Kręgi te, jako odrębne systemy, wywierają wzajemny wpływ na siebie. Należy przy tym podkreślić, iż siła i zakres oddziaływania wychowawczego na człowieka jest różna. Rodzina, jako najbliższa człowiekowi grupa, ma największe i podstawowe znaczenie w procesie jego socjalizacji. Szersze kręgi środowiskowe tworzą kolejno systemy o malejącym stopniu oddziaływania<sup>16</sup>.

W tym układzie podstawowe miejsce zajmuje człowiek w systemie rodzinnym, dalsze, szersze kręgi środowiskowe stanowią: środowisko miejscowe (społeczność lokalna), środowisko okoliczne oraz kultura i społeczeństwo globalne. Graficznie układ kręgów społecznych, tworzących odrębne systemy, można przedstawić w sposób następujący (por. Rys. 1.):

<sup>15</sup> I. Namysłowska, *Terapia rodzin*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 31, [cyt. za:] M.Z. Stepulak, *Relacyjny wymiar...*, dz. cyt., s. 235.

<sup>16</sup> J. Pieter, *Poznawanie środowiska wychowawczego*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Kraków 1960, [cyt. za:] M.Z. Stepulak, *Relacyjny wymiar...*, dz. cyt., s. 235.



**Rys. 1.** Kręgi społeczne według koncepcji J. Pietera. Źródło: M.Z. Stepulak, *Relacyjny wymiar rozwoju osobowego w systemie rodzinnym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 236.

**Fig. 1.** Social circles according to J. Pieter. Source: M.Z. Stepulak, *Relacyjny wymiar rozwoju osobowego w systemie rodzinnym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, p. 236.

Jak łatwo zauważyć, rodzina jest żywym systemem psychospołecznym. System ten złożony jest z pojedynczych członków rodziny, pozostających w interakcji podczas wspólnego życia. Jest jednak więcej niż sumą osobowości swoich członków, jest odrębną całością. W systemie rodzinnym podstawowego znaczenia nabierają istniejące między poszczególnymi członkami rodziny wzorce relacji.

## Podstawowe właściwości systemu rodzinnego

Dla większej precyzji związanej z określeniem systemu rodzinnego należy zwrócić uwagę na jego podstawowe właściwości:

- Jedną z podstawowych właściwości systemu jest *zasada równowagi sił*. Rodzą się tutaj dwie wielkie siły: w kierunku odrębności, a także w kierunku bycia razem. Rodzina zatem, jako system, rozwija się i zmienia, przy jednoczesnej tendencji do zachowania równowagi. Takie dążenie do homeostazy służy rodzinie do ochrony systemu oraz do utrzymania jej własnej tożsamości<sup>17</sup>.
- Inną, równie ważną, cechą systemu rodzinnego jest jego *zdolność do przystosowywania się do różnych warunków życia*. Zmiana miejsca zamieszka-

<sup>17</sup> M.Z. Stepulak, *Relacyjność systemu rodzinnego*, „Roczniki Teologiczne” 2007, t. LIV, z. 10, s. 111.

nia rodziny może wiązać się z koniecznością sprostania nowym wymaganiom. Kurczowe trzymanie się starego sposobu funkcjonowania rodziny może okazać się zupełnie niewłaściwe w tej sytuacji. Rodzinie takiej grozi izolacja lub odrzucenie ze strony społeczności lokalnej. Społeczność taka może bowiem uważać rodzinę jako źródło zagrożenia dla istniejącego porządku i ładu społecznego. Będzie się więc starała przeciwdziałać temu zagrożeniu, używając różnych form nacisku. Formy te mogą mieć jednak niekorzystny wpływ na rodzinę<sup>18</sup>.

- Kolejną, ciekawą prawidłowością (właściwością) systemu rodzinnego jest to, że rodzina musi wypracować *własną tożsamość*, a jednocześnie musi odpowiadać *zmianą wewnętrzną na wciąż nowe okoliczności zewnętrzne*. Tożsamość rodziny jest zabezpieczona przez dwa systemy podtrzymujące dany układ reguł i zasad rodzinnych. Jeden z nich to system uniwersalnych zasad dotyczących tego, w jaki sposób rodzina ma być zorganizowana, drugi – to system utrzymujący stałość rodzinnych reguł, zespół norm dotyczących zachowania się członków rodziny<sup>19</sup>.
- Bardzo specyficzną właściwością systemu rodzinnego jest jego *zdolność adaptacji do wydarzeń typowych dla procesów rozwojowych*, np. narodziny czy odejście kogoś z członków rodziny. Zwłaszcza radykalna zmiana oznacza modyfikację ogólnych zasad kierujących systemem oraz zasad określających współistnienie poszczególnych elementów<sup>20</sup>.
- Ważnym elementem życia rodzinnego jest *proces kształtowania się ról*. Ten fundamentalny proces obejmuje nie tylko relacje zachodzące między członkami rodziny, ale także ich osobiste doświadczenia oraz tradycje wyniesione z rodzin pochodzenia. Szczególną cechą ról rodzinnych jest ich *komplementarność*<sup>21</sup>.
- Inną właściwością systemów jest ich *hierarchiczna organizacja*. Chodzi tutaj o to, że rodzina składa się z mniejszych jednostek strukturalnych, czyli podsystemów. Podsystemem w rodzinie może być konkretny człowiek, diada czy triada itd. Istnieje przy tym wiele rozmaitych kryteriów, według których tworzone są podsystemy, na przykład wiek, płeć czy funkcja pełniona w rodzinie<sup>22</sup>. W ogólnej teorii systemów mówi się o zasadzie strukturalizacji i hierarchicznego porządku. Właśnie te dwie powyższe właściwości określają proces tworzenia przez indywidualne elementy systemów, podsystemów na następnym niższym poziomie.

<sup>18</sup> I. Namysłowska, *Terapia rodzin...*, dz. cyt., s. 33–36.

<sup>19</sup> M.Z. Stepulak, *Relacyjność systemu rodzinnego...*, dz. cyt., s. 112.

<sup>20</sup> B. Sidor, *Psychospołeczne aspekty...*, dz. cyt., s. 19; M.Z. Stepulak, *Relacyjność systemu rodzinnego...*, dz. cyt., s. 112.

<sup>21</sup> M. Radochoński, *Rodzina jako system psychospołeczny*, „Problemy Rodziny” 1986, nr 5, s. 16–18.

<sup>22</sup> Tamże, s. 16–18.



- Należy zaznaczyć, iż w każdym systemie autonomicznym (w tym również chodzi o system rodzinny) można wyróżnić kolejne dwa rodzaje własności: *własności sterownicze* (oraz ich zaprzeczenie, czyli *własności niesterownicze*) i *własności sztywne* (oraz ich zaprzeczenie, czyli *własności nieszttywne*)<sup>23</sup>. Biorąc pod uwagę aspekt zewnętrznego zachowania się systemu lub też podsystemu, najistotniejsza wydaje się pierwsza grupa własności. Tę grupę można również odnieść do dowolnego systemu autonomicznego, w tym także do rodzinnego.
- Nie wolno zapominać o takiej własności systemu rodzinnego, jakim jest *zasada niepodzielnej i zupełnej integralności wewnętrznej (spoistości systemu)*<sup>24</sup>. Integralność wewnętrzna jest fundamentalną własnością systemu, wskazuje ona bowiem na nieustanny proces scalania, wiązanie systemu w jedność. Tę własność można by uznać za równoznaczną z określeniem spoistości systemu. Tak rozumiana integracja oznacza istnienie, nieustannego, ciągle trwającego procesu tworzenia całości z części. Dotyczy również zespolenia i harmonizowania poszczególnych elementów systemu rodzinnego<sup>25</sup>.
- Powyższa zasada zakłada inną podstawową własność systemu, jaką jest *organizacja*. Zasada niepodzielnej i zupełnej integralności wewnętrznej systemu jest przeciwstawna do zasady fizycznej sumowalności<sup>26</sup>. Oznacza to, że chodzi o takie zjawisko, kiedy to każdy element zależy tylko od siebie samego, a cały zestaw elementów jest tylko sumą fizyczną wariacji jego elementów.
- Z kolei z tą zasadą łączy się jeszcze inna własność zwana *progresywną segregacją (mechanizacją)*. Polega ona na tym, iż w systemie rodzinnym dokonuje się proces obniżania się stopnia wzajemnego oddziaływania między elementami wraz z upływem czasu. Nie chodzi tutaj jednak o zahamowanie czy zmniejszenie dynamiki, ale raczej o pewien proces zmierzający do zmian, lub też – mówiąc inaczej – proces zmierzający do „przeorganizowania się” danego systemu<sup>27</sup>.
- Do tego należy dodać jeszcze jedną własność systemu rodzinnego, jaką jest *zasada centralizacji*, która niekiedy bywa nazywana także *zasadą dominacji*. W języku ogólnej teorii systemów centralizacja rozumiana jest jako proces wyodrębniania się w systemie elementów na danym poziomie organizacji, podczas gdy pozostałe współczynniki zmienności maleją<sup>28</sup>.

<sup>23</sup> M. Stepulak, *Podejście systemowe...*, dz. cyt., s. 45.

<sup>24</sup> J. Stuchliński, *Teoria systemów w ujęciu Ludwika von Bertalanffy'ego*, [w:] W. Gacparski, D. Miller (red.), *Nauka. Technika. Systemy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1981, s. 31.

<sup>25</sup> M.Z. Stepulak, *Relacyjny wymiar...*, dz. cyt., s. 244.

<sup>26</sup> Tenże, *Podejście systemowe...*, dz. cyt., s. 45.

<sup>27</sup> Tamże, s. 244.

<sup>28</sup> K. de Greene, *Systems psychology*, Mc GrawHill, New York 1970, s. 8 [cyt. za:] M.Z. Stepulak, *Relacyjny wymiar...*, dz. cyt., s. 244.

- Bardzo oryginalna wydaje się właściwość systemu określana jako *zasada ekwifinalności*. Jest ona specyficzną właściwością systemów otwartych (w tym także systemu rodzinnego) do osiągania stanu końcowego różnymi drogami i stosunkowo niezależnie od warunków początkowych, dzięki funkcjonowaniu mechanizmu sprzężenia zwrotnego i mechanizmu homeostazy<sup>29</sup>.
- Warto też wspomnieć o kolejnej właściwości systemu, która odnosi się bardziej do procesów biologicznych systemu, ale pozostaje w pewnej relacji do systemu rodzinnego. Jest to *zasada allometrii zjawisk metabolicznych, morfogenetycznych i wzrostu systemu*. Właściwość ta precyzyjnie określa, że budowa i rozkład w każdym systemie żywym są proporcjonalne do pewnych wartości potęgowych masy ciała<sup>30</sup>.
- W orientacji systemowej cała rzeczywistość pojmowana jest jako zhierarchizowany układ systemów. W tym aspekcie na podkreślenie zasługują takie właściwości systemu, jak: *dynamiczność, zmienność i ewoluowanie*. Należy jednak wspomnieć o podwójnym kierunku zachowania systemu. Z jednej strony bowiem chodzi o uchwycenie czynnika zmienności, ewolucji w świecie. Z drugiej zaś – istotne jest dostrzeżenie pewnego ładu, porządku i harmonii. Przy takim podejściu rzeczywistość systemowa pokazuje się jako jeden wielki proces, jako ciągłe stawanie się<sup>31</sup>.

Warto nadmienić, iż powyższe właściwości systemu rodzinnego stanowią jedynie wybrany ich zespół. Wciąż podejmowana jest naukowa refleksja nad teoretycznymi i empirycznymi aspektami systemu rodzinnego. Mimo rozmaitych trudności, którą przeżywa współczesna rodzina jest ona nadal najbardziej adekwatnym miejscem dla osobowego wychowania człowieka. Na zakończenie warto dodać, że systemowe rozumienie rodziny i jej poznawanie jest osiągnięciem ostatnich lat XX wieku. Początkowo rodzina postrzegana była jako środowisko wychowawcze i analizowano głównie wpływ rodziców na dzieci, nie biorąc pod uwagę złożonych relacji, które zachodzą w systemie rodzinnym. Nie oznacza to jednak, że rodziny nie funkcjonowały jako naturalny system.

## **Analiza przemian systemu rodzinnego na przełomie XX i XXI wieku**

System rodzinny końca XIX i początku XX wieku nie przejawiał swoistej dynamiki w kontekście zmian. Dopiero tragiczny okres drugiej wojny światowej rozbił spójność polskiej rodziny. Perfekcyjnie zaplanowana polityka okupanta,

<sup>29</sup> L. von Bertalanffy, *Robots, Men and Minds...*, dz. cyt., s. 74.

<sup>30</sup> K. de Greene, *Systems psychology...*, dz. cyt., s. 8, [cyt. za:] M.Z. Stepulak, *Relacyjny wymiar...*, dz. cyt., s. 244–245.

<sup>31</sup> J. Stuchliński, *Teoria systemów...*, dz. cyt., s. 31; Por.: M.Z. Stepulak, *Relacyjny wymiar...*, dz. cyt., s. 245.

miała przyczynić się do rozbicia moralnego i religijnego polskiej rodziny. Istotnym elementem obrony rodziny była działalność instytucjonalna katolików świeckich. Koncentrowała się ona głównie w licznych organizacjach konspiracyjnych. Organizacje te wydawały tajne czasopisma katolickie, broszury i ulotki poświęcone sprawom społecznym i moralnym. Prowadzono nawet działalność wychowawczą. Jednocześnie istotny był obowiązek zachowania godnej postawy w podziemnej walce. Zwracano również uwagę na obowiązek zachowania godnej postawy wobec okupanta i udziału w walce z nim, a jednocześnie przeciwstawiano się w zdecydowany sposób niebezpieczeństwu „zarażania nienawiścią” i ideologii zemsty jako niegodnej społeczności chrześcijańskiego<sup>32</sup>.

Po II wojnie światowej rodzina polska kontynuuje swoją egzystencję, ale w jakże odmiennych warunkach ustrojowo-politycznych. Chociaż pewnym sprawdzianem kondycji rodziny była, bez wątpienia, okupacja hitlerowska, to jednak rodzina polska przeszła przez tę próbę bardzo pozytywnie.

O wieku XX w niektórych kręgach przyjęło się mówić, że jest to wiek dziecka<sup>33</sup>, inni twierdzą, że jest to wiek nauczyciela, jeszcze inni, że jest to wiek rodziny. Rodzina polska bowiem, zwłaszcza po drugiej wojnie światowej, nie była narażona na tyle niebezpieczeństw, ale też nigdy nie organizowano pod kątem jej potrzeb tylu różnorodnych form pomocy. W drugiej połowie XX wieku właśnie Kościół, obok różnego rodzaju instytucji społecznych i państwowych, służył rodzinie wsparciem i znaczącą pomocą. W bardzo skomplikowanych warunkach ustrojowo-społecznych naszego państwa to właśnie Kościół postawił rodzinę w centrum swojego zainteresowania, działania i duszpasterskiej posługi<sup>34</sup>.

W czasach komunistycznej władzy budowano zupełnie inne stanowisko. Chciano bowiem dokonać instrumentalizacji małżeństwa i rodziny, a co gorsze, każdego obywatela. Było to w zupełnej sprzeczności z humanizmem i personalizmem. Można powiedzieć, iż w ciągu jednego stulecia życie małżeńskie i rodzinne uległo dużym przeobrażeniom. Przewartościowaniu poddano zarówno czynniki drugorzędne, jak i te podstawowe, najbardziej znaczące. Bardzo istotnym, chociaż pomijanym, drugorzędnym problemem, był chociażby fakt natury demograficznej wydłużania się w ostatnich latach trwania związku małżeńskiego. Młoda para była pod społeczną presją, aby urodzić jak najwięcej dzieci. Z powodu wysokiej śmiertelności, zwłaszcza niemowląt i małych dzieci, postulat maksymalnej płodności każdej pary był społecznie bardzo oczekiwany i uzasadniony. Warto podkreślić, iż dwieście lat temu w Europie Północno-Za-

<sup>32</sup> L. Müllerowa, A. Stanowski, *Lata wojny i okupacji (1939–1945)*, [w:] J. Kłoczowski (red.), *Chrześcijaństwo w Polsce*, RW KUL, Lublin 1980, s. 319.

<sup>33</sup> M. Dubis, *Rodzina jako środowisko kształtowania wartości u dzieci*, [w:] W. Kowalski (red.), *Rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2014, s. 295–315.

<sup>34</sup> M. Szlanta, *Religijne zmiany w rodzinie na podstawie polskiej posoborowej literatury teologicznej*, Warszawa 2009 [niepublikowana praca doktorska. Archiwum PWT św. Jana Chrzciciela w Warszawie].

chodniej co trzeci noworodek umierał w ciągu pierwszego roku życia, a zaledwie co drugie dziecko osiągało piętnasty rok życia. W 1931 roku na 100 urodzeń żywych umierało w Polsce średnio 14,3 procent niemowląt<sup>35</sup>, a w 1971 umierało ich zaledwie 2,9 procent<sup>36</sup>. Oznacza to, że w ciągu czterdziestu lat śmiertelność niemowląt zmniejszyła się prawie pięciokrotnie.

Rodzina polska w okresie powojennym miała charakter wyraźnie instytucjonalny. Z kolei we współczesnym pojmowaniu małżeństwa i rodziny przywiązuje się coraz mniej wagi do więzi formalnych i instytucjonalnych, coraz więcej zaś do wzajemnych związków osobowych. Kierunek zmian zachodzących w rodzinie powojennej adekwatnie uchwycili dwaj socjologowie: Watson Burgess i John Locke, którzy podkreślają, że rodzina przekształca się z instytucji w głęboki związek przyjaciół<sup>37</sup>.

W okresie władzy komunistycznej nie nastąpiły istotne zmiany w funkcjonowaniu systemu rodzinnego. Znaczącym przełomem stał się dopiero rok 1989. W sytuacji ogromnego postępu technicznego i coraz bardziej złożonego i trudniejszego funkcjonowania człowieka, a przy tym także całej rodziny, nie sposób dokonać pełnej analizy zagrożeń życia rodzinnego. Warto jednak zwrócić uwagę na przynajmniej niektóre z nich. Można zatem wskazać na kilka znaczących grup zagrożeń:

- **B ł ę d n e o c z e k i w a n i a**. Ścierają się tutaj marzenia młodych ludzi i ogromny wpływ kultury masowej. Pierwsze z nich to nadzieja otrzymania na własność drugiego człowieka. Takie traktowanie sprawia, że współmałżonek pragnie uzupełnić swoją obecnością i miłością wszystkie niedobory dzieciństwa, nasycić czułością matki, opiekuńczością ojca, realizując jednocześnie fantazje o oddanym mężu czy żonie. Jest przy tym nadzieja na nieskrępowane „wyżycie” się seksualne.
- **N i e u m i e j ę t n o ś c i**. Wynikają one z nieprzygotowania i niedojrzałości do nowej życiowej sytuacji. Jest to nieumiejętność przyjęcia drugiego człowieka, okazywanie mu akceptacji, takiemu jaki jest w istocie, a nie takiemu, jakim chce się, żeby był.
- **P r z e c i ą ż e n i e**. Staje się ono dotkliwe w sytuacji braku umiejętności. Wynika to bardzo często z zsumowania się w tym okresie życia problemów osiągnięcia formacji zawodowej i edukacyjnej<sup>38</sup> (wielu młodych ludzi jeszcze studiuje) z trudem przystosowania się w małżeństwie, a potem obowiązkami, wynikającymi z rodzicielstwa i pielęgnacji małych dzieci oraz wychowywania nieco starszych<sup>39</sup>.

<sup>35</sup> *Rocznik Statystyczny 1961*, GUS, Warszawa 1961, s. 30.

<sup>36</sup> *Rocznik Demograficzny 1972*, GUS, Warszawa 1972, s. 230.

<sup>37</sup> E.W. Burgess, H.J. Locke, *The family*, American Book Company, New York 1953, s. 24.

<sup>38</sup> M. Dubis, *Młodzież wobec wyboru profilu kształcenia i zawodu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.

<sup>39</sup> E. Sujak, *Poradnictwo małżeńskie i rodzinne*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1988, s. 13–15.

Bardzo znaczącą zmianę w systemie rodzinnym przyniósł początek XXI wieku. W tym momencie bowiem nastąpiły wielkie przeobrażenia społeczne, polityczne, gospodarcze, ekonomiczne, kulturowe i religijne. Spowodowane one były w dużej mierze zjawiskiem globalizacji. Nastąpiły zmiany w postrzeganiu wartości i wartościowania życia małżeńskiego i rodzinnego<sup>40</sup>.

„Zachodni, wygodny styl życia stał się pożądanym i atrakcyjnym modelem do którego próbuje obecnie dążyć wiele polskich rodzin. Styl ten niesie jednak ze sobą wiele zagrożeń dla prawidłowego funkcjonowania rodziny i niejednokrotnie powoduje jej dezorganizację a więc zmiany w wypełnianiu funkcji i ról rodzinnych. Wymaga on dokonywania wielu istotnych zmian w zakresie organizacji życia rodzinnego, co nie zawsze jest dla rodziny sprawą łatwą. Często członkowie rodziny nie mają świadomości dotyczącej potrzeby tych zmian, dlatego też proces dostosowawczy bywa rozciągnięty w czasie lub kończy się rozpadem rodziny”<sup>41</sup>.

Jednocześnie ze zmianą modelu polskiej rodziny przekształca się także jej typ. Wzorem państw Zachodu rośnie liczba związków zwanych konkubinatem i innych, które stają się alternatywnym modelem tzw. współżycia partnerskiego<sup>42</sup>.

W sytuacji przemian demokratycznych, problemy małżeńskie i rodzinne również nie są należycie dostrzegane i dowartościowane. Zarówno polityka ekonomiczno-społeczna, jak i środki społecznego przekazu często nie traktują spraw w sposób należyty i promocyjny. W telewizji i innych mediach emituje się filmy pornograficzne oraz ukazujące gwałt, brutalność i przemoc. Zmniejszyła się przy tym duchowa zdolność odporności młodego pokolenia, a cynizm, bezwstyd i pozamałżeńskie współżycie seksualne zostały przez znaczną jego część zaprobowane jako wyraz liberalnego humanizmu i zachodniej cywilizacji<sup>43</sup>.

## Podsumowanie

Wśród wielu ujęć odnoszących się do problematyki małżeństwa i rodziny na uwagę zasługuje podejście systemowe. W tym kontekście rodzina rozumiana jest jako naturalny system. Bertalanffy – twórca ogólnej teorii systemów, wyróżnia takie systemy naturalne, jak: mrowisko, rój pszczół, ławica ryb czy klucz ptaków. Z ogólnej teorii systemów można przenieść pewne zasady na system

<sup>40</sup> M. Dubis, *Świat wartości i plany życiowe licealistów*, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, Lublin 2013.

<sup>41</sup> M.Z. Stepulak, *Zagrożenia osobowego rozwoju człowieka w systemie rodzinnym w warunkach wejścia Polski do Unii Europejskiej*, [w:] J. Koperek (red.), *Rodzina europejska*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2011, s. 133–134.

<sup>42</sup> Tamże, s. 134.

<sup>43</sup> Tamże, s. 135.

organizacji ludzi, jakim jest rodzina. Uczony ten twierdził, iż teoria systemowa może być realizowana w tzw. podejściu systemowym do:

„[...] przedmiotu badań naukowych w cybernetyce (w formalizowaniu i modelowaniu funkcji psychicznych), w organizacji procesy zarządzania, w opracowywaniu programów sterujących działaniem elektronicznych maszyn cyfrowych [...] Założenia ogólne teorii systemów były [...] podstawą dla systemowej koncepcji człowieka”<sup>44</sup>.

Rodzina w rozumieniu systemowym analizowana jest przez pryzmat jasno określonych właściwości. Warto podkreślić, iż rodzina, jako niestęchanie dynamiczny system, doświadcza wielu znaczących zmian, zwłaszcza na przełomie XX i XXI wieku.

### Bibliografia

- Bertalanffy L. von, *Ogólna teoria systemów*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1984.
- Bertalanffy L. von, *Perspectives on General Systems Theory: Scientific-Philosophical Studies*, George Braziller, New York 1975.
- Bertalanffy L. von, *Robots, Men and Minds*, Harper, New York 1967.
- Burgess E.W., Locke H.J., *The family*, American Book Company, New York 1953.
- Buss D., *Psychologia ewolucyjna. Jak wytłumaczyć społeczne zachowania człowieka?*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.
- Dubis M., *Młodzież wobec wyboru profilu kształcenia i zawodu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.
- Dubis M., *Rodzina jako środowisko kształtowania wartości u dzieci*, [w:] W. Kowalski (red.), *Rodzina wobec współczesnych wyzwań*, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2014.
- Dubis M., *Świat wartości i plany życiowe licealistów*, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, Lublin 2013.
- Eibil-Eibesfeld I., *Miłość i nienawiść*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1987.
- Farnicka M., Liberska H., *Transmisja międzypokoleniowa – procesy zachodzące na styku pokoleń*, [w:] I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- Farnicka M., Liberska H., *Transmisja międzypokoleniowa – procesy zachodzące na styku pokoleń*, [w:] I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1983.
- Lorenz K., *I tak człowiek trafił na psa*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976.
- Lubański M., *Informacja – system*, [w:] M. Heller, M. Lubański, S.W. Ślaga (red.), *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1982.

<sup>44</sup> M.Z. Stepulak, *Podejście systemowe...*, dz. cyt., s. 16.

- Müllerowa L., Stanowski A., *Lata wojny i okupacji (1939–1945)*, [w:] J. Kłoczowski (red.), *Chrześcijaństwo w Polsce*, RW KUL, Lublin 1980.
- Namysłowska I., *Terapia rodzin*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Radochoński M., *Rodzina jako system psychospołeczny*, „Problemy Rodziny” 1986, nr 5.
- Rocznik Demograficzny 1972*, GUS, Warszawa 1972.
- Rocznik Statystyczny 1961*, GUS, Warszawa 1961.
- Ryś M., *Systemowe ujęcie rodziny*, [w:] E. Ozorowski (red.), *Słownik małżeństwa i rodziny*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej. Fundacja Pomoc Rodzinie, Warszawa – Łomianki 1999.
- Sadowski W.N., *Ogólna teoria systemów jako metateoria*, „Prakseologia” 1973, nr 2.
- Sidor B., *Psychospołeczne aspekty funkcjonowania młodzieży mającej rodzeństwo z niepełnosprawnością umysłową*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2005.
- Stepulak M.Z., *Podejście systemowe we współczesnej psychologii polskiej*, RW KUL, Lublin 1995.
- Stepulak M.Z., *Relacyjność systemu rodzinnego*, „Roczniki Teologiczne” 2007, t. LIV, z. 10.
- Stepulak M.Z., *Zagrożenia osobowego rozwoju człowieka w systemie rodzinnym w warunkach wejścia Polski do Unii Europejskiej*, [w:] J. Koperek (red.), *Rodzina europejska*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2011.
- Stepulak M.Z., *Relacyjny wymiar rozwoju osobowego w systemie rodzinnym*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2010.
- Stepulak M.Z., *Spojrzenie na rodzinę polską z przełomu XIX i XX wieku*, [w:] J. Gorbaniuk, B. Parysiewicz (red.), *Rodzina wobec współczesnych wyzwań społeczno-kulturowych*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2009.
- Stuchliński J., *Teoria systemów w ujęciu Ludwika von Bertalanffy’ego*, [w:] W. Gacparski, D. Miller (red.), *Nauka. Technika. Systemy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1981.
- Sujak E., *Poradnictwo małżeńskie i rodzinne*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1988.
- Szlanta M., *Religijne zmiany w rodzinie na podstawie polskiej posoborowej literatury teologicznej*, Warszawa 2009 [niepublikowana praca doktorska. Archiwum PWT św. Jana Chrzyciciela w Warszawie].
- Święś K., *System. Aspekt społeczny*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013.
- Tomaszewski T. (red.), *Psychologia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1977.